

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СЕЛЯНСЬКИХ ТА РОБІТНИЧИХ СІМ'ЯХ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТОЛІТЬ

У статті на прикладі Півдня України кінця XIX – початку XX століття розкриваються спільні та відмінні риси у вихованні дітей у традиційній селянській сім'ї та новій – робітничій, формування якої було тісно пов'язане з розвитком капіталістичного способу виробництва та формування робітничого класу.

According to the example of the similar and different characteristics of the children's upbringing at the traditional rural family and working family at the South of Ukraine in end of XIX – beginning of XX century are revealed in the article. The working family formation is tightly connected with the development of the capitalistic manufacture and working class' forming.

Однією із ключових проблем державотворення є виховання молодого покоління з урахуванням усіх складових, усіх ланок, які виконували і виконують організаційну і виховну функцію розвитку особистості. У реалізації цих завдань значне місце належить сім'ї як інституції, де дитина народжується, формуються основи її характеру, ставлення до праці, моральних цінностей. Батьки й матері є носіями суспільних норм, традицій, моралі, які передано з покоління в покоління і закріплено в життєвому досвіді дітей.

Становлення інституту сім'ї – досить тривалий процес, етапи якого мають свої особливості. Цьому сприяли різні соціальні, економічні, геополітичні, релігійні чинники.

Одним із економічних чинників можна назвати промислову революцію, що відбулася в середині XIX століття. Внаслідок цього відбулося роз'єднання населення на класи. Таким чином виникає робітничий клас, який складався із зубожілого селянства і міської бідноти. Цілком природно, що і робітничі сім'ї поєднала в собі поняття, звичаї, побут, смаки і вподобання цих верств населення. У цей же час залишалася традиційна сім'я із своїм укладом життя, звичаями, побутом, віруваннями, переконаннями.

Серед дослідників питання розвитку робітничої сім'ї у різні часи можна назвати О.Левицького, Ф.Лося, М.Нестеренка та ін.

Окремих наукових досліджень з проблем регіональних особливостей виховання дітей у селянських і робітничих сім'ях не було, що і стало предметом нашого наукового пошуку.

Мета публікації – на прикладі Півдня України на рубежі XIX – XX століть дослідити спільні і відмінні риси у вихованні дітей у традиційній селянській сім'ї і новій – робітничій, формування якої було тісно пов'язане з розвитком капіталістичного способу виробництва та формування робітничого класу.

Сьогодні геополітичний розподіл України визначає Південь України як області прикордонні Чорному морю. У XIX – на початку XX століття Південь України включав Херсонську та частково Катеринославську, Таврійську та Бессарабську губернії (за останнім адміністративним розподілом – це Херсонська, Миколаївська, Одеська області та республіка Крим). За адміністративним розподілом кінця XIX століття до південних областей входили Херсонська, Бессарабська, Таврійська і Катеринославська губернії.

Херсонська губернія як і інші різнилася національним складом, рівнем розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, особливостями й відмінностями в розвитку торгівлі.

Виникнення і розвиток робітничої сім'ї з прогресивними, порівняно до селянської сім'ї взаємовідносинами, тісно пов'язане з розвитком капіталізму в Росії. Українська дореволюційна робітничі сім'я пройшла в своєму розвитку два етапи. Перший з них характеризувався ще тісним зв'язком її членів з сільськогосподарським виробництвом, відсутністю постійної зайнятості в промисловості, що бурхливо розвивалася, з переважаючим проживанням в сільській місцевості. В укладі такої сім'ї зберігалися,

головним чином, риси селянського побуту. Другий етап, пов'язаний із встановленням капіталістичного способу виробництва, з утворенням постійних робітничих кадрів, які вже втратили зв'язок з сільським господарством. З залученням у промислове виробництво не тільки жінок і підлітків, а робітничої сім'ї в цілому, з постійним місцем мешкання їх у великих промислових центрах. На початку ХХ століття кількість кадрових робітників, зайнятих у промисловості, дедалі збільшується [13: 54]. Особливо швидко зростає вона серед металістів, машинобудівників та ін., тобто в тих галузях, де сама професія вимагає від робітника грамотності і виробничої вправності.

І хоч темпи формування робітничої сім'ї були неоднаковими в різних промислових районах України, на кінець ХІХ – на початку ХХ ст. можна говорити про створення сім'ї кадрового робітника – представника передового класу суспільства.

На жаль, через брак етнографічних досліджень не маємо можливості всебічно висвітлити дореволюційний сімейний побут робітників і змушені зупинитися лише на деяких основних питаннях розвитку робітничої сім'ї на Півдні України. Як і селянська сім'я, вона за своєю структурою була малою й на першому етапі складалася головно з трьох поколінь. Пізніше стали переважати родини, що налічували два покоління. Тобто батьки й неодружені діти.

Згубно впливала на кількісний склад робітничих сімей велика смертність населення, особливо дітей. Так, унаслідок надзвичайно тяжких житлових і побутових умов, в яких доводилося жити робітникам, смертність їх у віці від одного до шести років досягала 55% [11: 85]. Скрутні обставини, в які потрапляли сім'ї робітників промислових міст, змушували їх оселятися у зовсім непридатних для житла антисанітарних приміщеннях.

Щодо ролі жінки в сім'ї, то слід зазначити, що її авторитет і незалежність був набагато вищим, ніж у селянських сім'ях. Незважаючи на те, що головою родини вважався чоловік, розпоряджалася сімейним майном жінка. І чоловік, і діти, які працювали на заводах і фабриках, давали їй зароблені гроші, радились з нею в усіх випадках.

Діти в робітничих сім'ях, як і в селянських, рано привчалися до праці. Вони виконували різні домашні доручення, допомагали доглядати молодших сестер і братів, а з 10-12 років їх (особливо хлопчиків) намагалися пристроїти учнями для набуття якогось ремесла.

Робітники так само, як і селяни, намагалися дати дітям освіту, але через матеріальну скруту і нестатки їм не завжди це вдавалося, здебільшого доводилося відривати дітей від навчання і посилати їх на роботу. В кращому разі задовольнялися початковою школою [3: 5].

Робітнича родина відрізнялася від селянської більшою рівноправністю своїх членів, згуртованістю, розвиненим почуттям взаємодопомоги. Для передової робітничої сім'ї характерне рівноправне становище всіх її членів, піклування про кожного з них, згуртованість, спільність інтересів, почуття робітничої гордості.

Багатьма новими ознаками характеризується шлюб як церемоніал у середовищі робітників. Вирішальна роль у його укладанні належала самій молодій людині, яка вибирала собі пару по любові і за обопільною згодою. Молоді оселялися в місті, чим були не задоволені батьки, які залишалися в селі й були зацікавлені у допомозі невістки. Поступово втрачалася значення посагу в робітничому шлюбові, а згодом і зовсім він перестав відігравати ту величезну роль, яка надавалася йому в шлюбах селянських. Утворюючи сім'ю, робітнича молодь розраховувала тільки на власні сили.

Шлюбний вік робітничої молоді в порівнянні з селянською був дещо більшим. Для чоловіків він становив 25 – 30 (18 – для селянських хлопців), для дівчат – 18-19 (16 – для селянки). Знайомству та зближенню робітничої молоді сприяла спільна праця на виробництві. До шлюбу юнак з дівчиною зустрічався у вільний від роботи час на гулянках у місті. У взаєминах передової робітничої молоді намічались передові риси, пов'язані з спільним навчанням у недільних школах, з виконанням громадських доручень. Робітничі шлюби також здебільшого укладалися з додержанням церковного обряду. І не тому, що робітники вірили в бога, а тому, що так вимагав закон. Шлюб у селі в південному регіоні,

як і в Україні в цілому, передувало досить тривале гуляння молоді на вулиці та вечорницях. Тут молоді знайомилися, дружили й обирали собі пару. Народження дитини поза шлюбом оцінювалося громадою й церквою як протизаконне явище. Матері та й самій дитині весь час доводилося терпіти негативне ставлення до них з боку оточуючих. А у метричних книгах такі діти виділялися в окрему графу й записувалися іншим почерком [4: 320]

Щодо виховання дітей у селянській родині, то слід зазначити, що на початок ХХ століття воно було досить традиційним, відрізнялося здебільшого регіональними особливостями укладу життя селян. Південь України характеризувався строкатістю етнічного складу. Цьому сприяла політика Росії в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. Етнічна своєрідність регіону впливала на ментальність і цінності сім'ї. Поряд з українцями жило багато росіян, євреїв, циган, шведів, німців тощо. І хоча міжетнічні шлюби були майже виключенням, усе одно відбувалися асимілятивні процеси.

У селянських сім'ях традиційно народжувалася велика кількість дітей [9: 15]. Скрутні матеріальні умови селянської родини, нестача ліків і відсутність лікарень призводили до того, що жінці доводилося народжувати без кваліфікованої медичної допомоги. Цим здебільшого займалися баби-повитухи. З дня народження протягом першого року життя дитина знаходилася під доглядом матері. Дуже часто їй допомагали старші родичі в родині, переважно бабуся дитини. Цього були позбавлені діти в робітничих родинях. Коли дитина підросала, то вона дуже часто залишалася під наглядом своїх старших братів чи сестер. Годували немовлят такими ж стравами, які вживали дорослі. Але намагалися давати більше молока.

Як і в робітничих сім'ях, так і в селянських, дитяча смертність була досить високою. За даними перепису населення 1897 року вона становила 60 і більше відсотків [11: 60]. В українській сім'ї прищеплювали слухняність, любов до батьків, повагу до праці, з прищепленням їм навиків до різного ремесла, рукоділля і т.д. Биття дітей вважалося крайньою мірою. Діти наслідували сімейні традиції, звичаї, погляди, ставлення до різних подій і явищ життя. Навіть у своїх розвагах вони часто відтворювали те, що спостерігали навколо себе. Насамперед, "господарювали": сіяли, косили, збирали хліб, ставили хатинки з піску [12: 24]. Для розваг діти, особливо бідняцькі, мали дуже обмежений час. Вони допомагали доглядати менших братів і сестер, пасли худобу, птицю тощо. Часто сільській бідноті доводилося віддавати своїх дітей у найми (це не було характерним для робітничих сімей) до багатих селян.

Переважна більшість батьків прагнула дати дітям освіту. Особливо намагалися вони вивчити хлопця – майбутнього хазяїна. Батьки пишалися дітьми, які навчилися грамоти. Але все одно відсоткове співвіднесення грамотних і неписемних дітей було досить високим [2: 15].

Таким чином, вивчаючи питання теорії і практики виховання дітей у сім'ї на Півдні України, необхідно враховувати ті суспільно-політичні й економічні чинники, що склалися в даному регіоні на рубежі ХІХ і ХХ ст.

Слід зазначити, що робітничі сім'я як нове поняття в педагогіці, відрізнялася від традиційної селянської родини передусім такими особливостями:

- укладом життя;
- традиціями;
- манерою виховання дітей;
- ставленням до праці;
- роль жінки;
- дитяча праця;
- ставленням до церкви.

Втративши зв'язок із землею, представники робітничої сім'ї поступово починають втрачати цінності, які притаманні селянам-землеробам, та набувати нового забарвлення. Тому подальші дослідження можуть бути пов'язані з більш детальним вивченням особливостей виховання дітей у робітничих сім'ях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Херсонської області, ф.р. – 414, оп.1., спр.15.
2. Державний архів Херсонської області, ф.р. – 402., оп. 5., спр.2.
3. Державний архів Херсонської області, ф.р. – 414., оп. 16., спр.10.
4. Державний архів Херсонської області, ф.р. – 312., оп. 25., спр.5.
5. Культурно-бытовые процессы на юге Украины / Под ред. Ю.Иванова. – М.: Издательство “Наука”, 1979.
6. Лось Ф. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба. – К., 1955. – 205 с.
7. Лось Ф. Робітничий клас України в 1907-1913 рр. – К., 1962.
8. Наулко В. Развитие межэтнических связей на Украине. – К., 1975.
9. Наулко В. Етнічний склад населення УРСР. – К.: Наукова думка, 1965.
10. Родинно-сімейна енциклопедія. – К., 1996. – С.420.
11. Статистика України. Серія І. Демографія. – №47. – Харків, 1924. – 150 с.
12. Український дитячий фольклор. – К., 1962. – 78 с.
13. Фомин П. Горная и горнозаводская промышленность Юга России. Т. I. – 250 с.